
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP 17.07.51

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.03>*А.Т. КЕМБАЕВА¹ О.С. ЖҰБАЙ²

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан^{1,2}
(e-mail: kembaeva_ainur@mail.ru¹, alm-ornai@mail.ru²)

ШЕРХАН МҰРТАЗА ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ТІЛДІК КӨРІНІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақала көрнекті жазушы Шерхан Мұртазаның тілдік ерекшеліктерін және оның ұлт руханиятына қосқан үлесін зерттейді. Мақалада автордың өз шығармаларында қолданатын тілдік ерекшеліктері мен құрылымдары қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен бірегейлігін қалай көрсететіні қарастырылады. Зерттеу жұмысы лексика, грамматика және стилистика ерекшеліктеріне назар аудара отырып, Ш. Мұртазаның әдеби шығармаларында қазақ тілінің қолданылуын талдайды. Жазушы қазақ фольклорлық дәстүрінің элементтерін өз мәтіндеріне енгізген сәттерге ерекше назар аударылады.

Көркем шығармалардың тілін қарастыру, зерттеп-зерделеу қазіргі күннің көптеген сұрақтарына жауап бере алады. Ш. Мұртаза шығармаларындағы ұлттық танымды айқындайтын сөздер, салт-дәстүрлерді дәріптейтін ұғымдар назарға алынып, автор тілінің лингвомәдени сипаты талданады.

Мақала, сонымен қатар Ш. Мұртазаның шығармаларына қандай тақырыптар мен мотивтер тән екенін және олардың Қазақстанның ұлттық мәдениетімен қалай байланысты екенін қарастырады. Оның жұмысына әсер ететін тарихи, әлеуметтік-мәдени және этникалық контексттер талданады. Зерттеу Шерхан Мұртазаның тіл пен әдебиет арқылы қазақ мәдени бірегейлігін сақтауға және таратуға қосқан үлесін, сондай-ақ оның Қазақстанның ұлттық әдеби дәстүрі контекстіндегі маңыздылығын жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Әдеби туындыларындағы тілдің коммуникативті бірліктерінің ұлттық-мәдени аспектіде анық байқалатынын ескере отырып сипаттамалық әдіс, ұлттық мәдени ерекшеліктерді айқындау үшін лингвомәдениеттану әдістері басшылыққа алынады.

Түйін сөздер: Тілдік тұлға, лингвистика, мәдениет, ұлт, тіл, тарих, әлеумет, мәселе, халық, әдебиет, этника.

Кіріспе. Адамзат баласының өмірінде мәдениеттің алатын орны орасан. Нақтырақ айтқанда, ол – адамзаттың іс-әрекеттерінің даму формасы. Олай

дейтіміз, адам құбылыстар мен табиғи заттарды өзінің талабына, мүддесіне сай өзгеріске ұшыратып отырады. Демек, мәдениет дегеніміз – табиғат пен адам баласының тұтастығы, қарым-қатынасы, дамып өзгеруінің өлшемі. Адам баласы тіршілік жасап, өмір сүруі үшін рухани және материалдық байлық өте қажет болып табылады. Әсіресе, рухани байлық. Сол үшін рухани мәдениетімізді қолдап, заман мен қоғам талабына сай өзгерістер жасап, өмір салтымызға терең ендіру қажет. Сол кезде ғана біздер ұлттық мәдениетіміз, рухымыз, сана-сезіміміз дамып жетілген өркениетті елдермен терезесі тең болып өмір сүре аламыз.

Қай ұлттың болса да мәдениетін танып-білуде сүйенетін негізгі дүние – тіл. Тілдік ақпараттар мен деректер арқылы біздер халық туралы, сонымен қатар оның ұлттық ерекшеліктері туралы мол мәлімет аламыз. Өйткені, тілімізде ғасырлар бойы жинақталып келген ұлттық дүниетанымымыз, дәстүр-салтымыз, ғұрыптарымыз терең көрініс табады.

Демек, зерттеу нысанына алынып отырған тілдік тұлғаның ұлт болмысын танудағы үлесі орасан зор. Зерттеп-зерделеп отырған мақаламызда зерттеу нысанына алынып отырған тілдік тұлғаның ұлттық мәдениеттің лингвомәдени бағыттың дамуына қосқан өзіндік үлесі талданып, тіл мен мәдениеттің өзара байланысы жаңа қырынан ашылады. Г.А. Брутянның пікірі бойынша «дүниенің тілдік суреті» дегеніміз: «...Тірі (табиғи, ұлттық) тілдер арқылы бекіген ішкі және сыртқы дүние туралы бүкіл ақпарат» [1,108]. Расында да, белгілі бір халықтың мәдениетін, салт-дәстүрін, ғұрпын, сан ғасырлық тәжірибесін ғаламның ұлттық тілдік бейнесі бейнелейді. Шерхан шығармаларының ерекшелігі сол – ұлт руханияты, халқының мәдени тұрмысы, сергек санасы негізгі бағдары. Ұлт құндылықтарының тілдік тұлғаның көркемдік әлемінде қалай суреттеліп берілуін айқындау арқылы авторлық-индивидуалды ғалам бейнесін қалай сипаттап отырғанын байқауымызға болады.

Қазіргі таңда ұлт феноменіне айналып отырған Шерхан Мұртаза шығармалары – қазақ мәдениетінің қайнар көзі. Оның шығармаларынан қазақ мәдениеті мен ұлттық ерекшеліктеріміз туралы көптеген деректер мен мол мәліметтер аламыз. Шындығында, қайбір ұлттың мәдениетін тануда сүйенетен басты құрал - тіл. Олай болса, «туған халқы мен жаралған топырағының шері мен шежіресін шығармаларына арқау етіп, сол арқылы елінің еңсесін көтеріп, халқына қорған боларлық үлкен қайраткерге айналып отырған» [2, 4] тілдік тұлғаның қазақ лингвистикасындағы орны ерекше. Өзіндік сөз қолданыстарымен, тілдік ерекшеліктері арқылы ұлт болмысын аша түскен, тіл құдіретін өзінше бір таныстырған Ш. Мұртаза – құбылыс.

Үлкен ұғымға айнала білген, өз уақытының заңғар перзентіне айналған Ш. Мұртазаның қаламгерлік соны жолы бар. Ұлы тарихының керуеніне ілесіп, суреткерлік зерделілігі мен азаматтық қайсарлығы, терең рухы арқылы сан салалы мұралардың авторына айналды. Тек жеке шығармашылықпен

айналысып қана қоймай, ұлт мәдениетіне бағдаршам болып, прагматикалық әлеуеті арқылы қазақ лингвистикасының дамуына да орасан зор үлес қосты. «Ш. Мұртазаны білу, тану дәл бүгін керек. Себебі, Ш. Мұртазаны тану арқылы біз кешегі кеңестік заманды, тоқырау жылдарының шындығын, бүгінгі тәуелсіздігімізді танимыз. Өзімізді өзіміз танимыз... мәнді шығармашылықтың қыры мен сыры бір кезеңде ғана емес, уақыттар белесінде, замандар барысында ашыла түсетіні ақиқат» [2, 8] – дей келе, осы тақырып аясында ізденіс жасауды жөн көрдік.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Антропоцентристік бағытта сипатталатын семантикалық зерттеулердің тереңдеуі – қазіргі тіл білімі дамуының ерекшелігі. Тілдік субъектінің дүниетаным ерекшеліктерінің семиотикалық жүйе ретінде тілдің барлық деңгейлерінде көрініс табуын зерттеу – антропоцентристік парадигмадағы лингвистиканың алдыға қойған негізгі мақсаттарының бірі. Лингвомәдениеттанудың міндеттерінің негізгісі – дүниенің тілдік бейнесіндегі ұлттық мәдени ерекшеліктерін қарастыру. Тіл, мәдениет, дүние бейнесі – өзара күрделі байланыста.

Қазақ лингвистикасында лингвомәдениеттану саласында аянбай еңбек етіп, негізін қалыптастырған ғалымдардың қатарында Ә. Қайдар, К. Хұсайын, Ж.А. Манкеева, Н. Уәли, Г.Н. Смағұлова, О.С. Жұбай, т.б. бар. Бұл тұста лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистиканың мәселелері өз алдына жеке дара немесе аралас зерттелуде.

Ш. Мұртазаның шығармаларын ұлттық мәдени құндылығы тарапынан зерттеу барысында оның жасаған тілдік бірліктерін назарға алдық. Ең басты назарға алынғаны – көркем шығармалары, көсемсөздері, философиялық тәмсілдері. Негізгі ұстанғанымыз В.В. Воробьевтің тұжырымы: «Лингвокультура – комплексная межуровневая единица, форму которой составляет единство знака и языкового значения, а содержание – единство языкового значения и культурного смысла» [3,44].

Ш. Мұртазаның шығармаларында қазақ ұлтының күнделікті тұрмысы, рухани өмірі, этнографиялық ерекшеліктері молынан суреттеледі.

Мақаланың теориялық аспектілерін негіздеу мақсатында лингвистикалық әдіс-тәсілдердің төмендегілері қолданылды: лингвистикалық талдаудың семантикалық, этнолингвистикалық және дәстүрлі сипаттама әдісі.

Талқылау мен бақылау. Кез келген халықтың көркем туындысы – ұлттың лингвомәдени ерекшеліктерін, құндылықтарын айқындап беретін дүниесі. Қазақ халқының бүкіл болмыс-бітімі мен санасын, тұрмыс-тіршілігін Ш. Мұртазаның көркем туындылары айқындап береді. Ш. Мұртаза бүкіл қазақ қауымы үшін – рухани ерекше тұлға. Шығармашылықпен ғана айналысып, тыныш өмірді сүрген қаламгер емес, ол – қайраткер қаламгер. Тағдырының басына салған тар жол тайғақ кешулері болар, ол ерте есейіп, ес жиыды. Әмбебап шығармашылық иесі ретінде қарастырып жүрген Ш. Мұртаза қай

жанрда қалам тартса да, қозғаған тақырыптары жан-жақты, ұлттық мәдениет аңқып тұрған халықтық мазмұнға бай, ең бастысы – ғылыми негізімен ерекше көзге түседі. Оның проза жанрындағы «Ай мен Айша» роман-дилогиясы, «Мылтықсыз майдан» повесі, «Домалақ ана» драмалық шығармаларының негізінде де ұлттық мәдениет элементтері терең көрініс беріп, қазақ лингвомәдениетінің тамаша бір даму арналарын көруімізге болады. Шығармаларында қазақы рух пен қайраткерлік терең көрініс беретін Ш. Мұртаза шығармалары қашан да ұлттық сипатқа бай, әрі тарихи құнды болып қала бермек.

Қаламгер шығармаларындағы лингвомәдени бірліктерді жүйелей келе, біз негізгі үш бағытта зерттеуді мақсат еттік:

- 1) Көркем туындыларындағы лингвомәдени құндылықтар;
- 2) Публицистикасы мен көсемсөздеріндегі құндылықтар;
- 3) Философиялық тәмсілдеріндегі құндылықтар;

Ш.Мұртазаның көркем шығармаларындағы ұлттық мәдениет құндылықтарын айқындайтын лингвомәдени бірліктерді былай жүйеледік:

- Салт-дәстүрді айқындайтын бірліктер;
- Ұлттық мінездің бірліктері;
- Діни ұғымды айқындайтын, ырым-тиым, наным-сенімге байланысты лингвомәдени бірліктер.

Шерхан шығармаларының ерекшелігі сол – замана шындығын дөп беруі, ұлттық мәдениеттің негізін құрайтын элементтердің негізгілерінің бірі – салт-дәстүрлер терең көрініс тауып отырады.

Салт-дәстүрдің – мәдениеттің рухани тірегі, ұрпақтың тарихи сабақтастығының жемісі, ұлттық мәдениеттің басты құрамдас бөлігі екендігін терең түсінген жазушы шығармаларының өн бойында оған ерекше мән береді. Әр елдің өзіне тән әдет-ғұрпы, салт-дәстүрлері бар. Оларды екі ауыз сөзбен халықтың келбеті, ұлттың болмысы, тәрбиелік ережесі деп атауға болады. Философ Н. Сәрсенбаевтың: «Әр ұлттың психикалық түзілісі ұлттық сезім, ұлттық салт, дәстүр және ұлттық мінез-құлық түрлері факторлар ретінде осы ұлт өкілдерінің қоғамдық тәртібін бір қалыпқа келтіретін материалданған идеялар ретінде байқалады» [4, 44] – деген пікіріне қарап ұлттың психикасын, мінез-құлқын байқататын құрал салт-дәстүр екенін аңғарамыз. Адам баласы мәдениетінің көкжиегі кең, тынысы терең, тұғыры биік болуы – ұлттық құндылықтың негізі. Кез келген құндылығын дәріптеу, бағалау – өмірдің мәнін негіздейтін феномен. Ш. Мұртаза шығармалары құнды, өйткені ол өз шығармаларын ұлттық мінез деңгейімен жазып шықты.

Шерхан Мұртаза өзінің өмірі мен шығармашылығының нәтижесінде ұлттық-мәдени феноменге айналған тілдік тұлға ретінде өзіндік жазу мәнері мен лингвистикалық қолданыстары баршылық.

Автор тілінің өн бойында ерекше рөл атқарып, көптеп кездесетін сөзжасам бірліктері концептілер болып табылады және олар оның тілдік тұлғасының лингво-когнитивтік деңгейін көрсетіп отырады.

Шығармаларында «ұрпақ» концептісіне ерекше мән бергенін, ал қазақ қоғамында, ұлттық ділімізде бұл сөздің ерекше қасиетке ие екенін байқауымызға болады. «Ұрпақтар келеді, кетеді. Бірінің қысқа өмірін екіншісі ұзартпақ боп, сапқа тұрады» [5, 230]. Бәлкім, жетімдіктің дәмін ерте татып, өмірдің қиын-қыстау кезеңдерін терең сезінгендігі, әке есімін жалғастырудың маңызын жүрегі мен санасына құйып өскедігі болар, «ұрпақ, ұрпақтар жалғастығы» оның шығармаларында үнемі көрініс беріп отырады.

Біз қарастырып отырған шығармаларында «Балалы үй – базар, баласыз үй - мазар» деген мақал жиі ұшырап отырады. «Мылтықсыз майдан» повесіндегі «ұрпақ» ұғымын терең түйсінген Мамай қарттың аузына «үрім-бұтақ», «тұқым» деген синонимдерімен алмастырып салса, «Ай мен Айша» роман-диалогиясында Мамыт қарттың үлкен отбасының егесі бола тұра «екі ұлының да енді қайтып оралмасын сезгендей, жер сабалап жылағанын» [6, 278], ұлдарының үйленбегенін, ұрпақ та қалмағанын әсерлі суреттейді. «Домалақ ана» драмасындағы Марау ананың алты бірдей ұлынан бір күнде айырылып, жүрегі қарс айырылғанда Нұрилә ананың: «Өшкенің жанар, өлгенің тірілер, тағы бір оғлан көргейсің» [7, 368] – деп, «Тұтас ұрпақ жолында қызғаныш деген итті құрбандыққа шалып жіберемін» [7, 371] – дегені қазақ халқының ұлттық кодындағы негізгі түсініктердің бірегейі десек, қателеспейміз.

Автордың «Ай мен Айша» роман-диалогиясындағы әрбір тақырыптың атауында да қазақ тілінің көркем сөздері тіркесіп, өзінше бір ұлттық нақышты білдіріп тұрады. Мысалы, «Жолашар», «Бозала таң», «Қоңыраулы еліктер», «Жез елік пен күміс қасқыр», «Тұрымтай», «Сандуғаш сандық», «Сұңғыла соғыс», «Сүдігерде изен ызындайды» және тағы да басқа. Мұның барлығы ұлттық сезімге, ұлттық танымға өте жақын көркем сөздің айшықтары болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы Ш. Мұртазаның ұлтының мәдениетімен тығыз байланысын көрсете отырып, жазушының жеке өзіне ғана тән ғалам бейнесінің нүктелерін көрсетіп отырады. Мұның барлығы туған халқының менталдығынан келіп туындайды. Ал, менталдық ұғымы үнемі ұлттық менталитетпен етене тығыз байланыста қарастырылады. Оның әрбір шығармасынан қазақи менталдықтың өмірлік мақсатқа айналып, жазушының тілдік тұлғаның ең жоғарғы сатысы – прагматикалық деңгейге көтеріліп отырғандығын айқын көруімізге болады.

Жалпы, «Ай мен Айша» шығармасындағы Ай образын жасауы – жазушының өзіндік бір табысы. Ш.Мұртазаға Ай образын жасаудағы себебі турасында сұрағанда, бір жағынан Айша анаға ұқсаған қиын тағдырлардың жиынтық образы дейді. Сонымен қатар, Генрих Гейнениң де Ай туралы әдемі

сонатасы бар екенін тілге тиек еткен. Ай мен Күннің бірін-бірі қуып, дүниенің философиясына айналғанын жеткізеді.

Ал, профессор А. Салқынбайдың: «Ай» түбірі – «ат» этимон түбірінен туындайды. Бір буынды морфемалардың соңында «т» дауыссызы көп жағдайда сына «и» дауыссызына ауысып кететіні белгілі... «Ат» силлабофонемасы мағынасы негізінде жіктеле дами келе, Күн ұғымы арқылы «ай» түбіріне ерекше екінші номинативтік белгісінің өзгеше сипатын белгілеу нәтижесінде ай, мезгіл мағынасы сыйғызылған» [8,95] – деген пікірі, Ш. Мұртазаның Генрих Гейне сонатасының мазмұнымен тікелей байланысы бар екенін көрсетеді.

Расында да, көшпелі халықтар үшін Айдың маңызы өте зор. Күнгізбе, сағат болмаған замандарда Айдың толықсып толуы мен жіңішкеріп қайта тууына орай жаңа айдың басталып, жыл мезгілдерінің ауысып отырғанын сезіп, біліп отырған. Ал әлемдік мәдениетте Ай мен Күннің қатарласуы – кең таралған идеяның бірі.

Аймен тілдесу, Айға тәу ету – Шерхан тілінің тағы бір қыры. Анасы Айшаның қатты науқастанып, жаны үшін жанталасқа түскен тұсында бала Шерханның «Е, айналайын, Жаңа туған Ай, Айшаны аман қыла гөр!» - деп жалбарынғанын көреміз. Балалық пәк көңілімен дұға жасайды. Жанында шақырайған жалғыз жұлдызы бар Айға – Айшаға Барысханды серік етеді.

Ш. Мұртаза шығармаларындағы жеке авторлық қолданыстар туралы айтпай кетуге болмайды. Шығармаларындағы окказионалдык бірліктер жаңа концептуалдық мазмұнда ерекше бояуымен, айырықша сипатымен ұлтының ерекшеліктеріне өзгеше реңк береді.

Тіліміз өз халқының мәдени өмірін бейнелеп қана қоймайды. Болашақ ұрпақтың қалыптасуы мен дамуына өзінше септігін тигізеді. Тіліміздің паремеологиялық қорындағы халықтың мұңы мен тұрмыстық жағдайы үнемі көрініс беріп отырады. Себебі, мақал-мәтелдерсіз дүниенің бейнесі, ұлттық нақышы айқын көрінбейді. Мақал-мәтелдер – ұлт өмірінің, халық тіршілігінің айынымас серігі, айнасы. Ш. Мұртаза шығармаларында да тіліміздегі мақал-мәтелдердің көп қолданысқа ие екендігін байқауымызға болады. Мәселен, Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар; Жаңа айда жарылқа, ескі айда есірке; Ана сүтін ақ ішкен адал ұлға, Дүниенің төрт бұрышы болар тұлға; Ас - адамның арқауы; Су – атасы, жер – анасы, нан – баласы; Әкең жақсы кісі еді жамбас жеген, Жақсыдан жаман туса оңбас деген; Жеті атасын білмеген жетім; Түп атасын білмеген – тексіз; Итпен құда болсаң, тойың боқ сасиды.

Қазақ халқы ұлттық салт-дәстүрге ерекше мән қойған. «Тал бесіктен жер бесікке» дейін дәстүрдің, салттың тиістісін өз орнымен пайдалана отырып, ұлттық құндылық ретінде жоғары бағалаған. Нақты айтқанда, салт-дәстүр - ұлттық тәрбиенің ұлы тіні. Зерттеу объектіміз болып отырған Ш. Мұртазаның шығармаларында осы тіннің көркем әрі орынды пайдаланылып отырғанын байқаймыз. Бұл дәстүрді тек оның шығармаларынан ғана емес, М. Әуезовтің

«Абай жолынан» бастап барлық дерлік шығармаларынан, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафин, Ә. Кекілбаев, І. Есенберлин, тағы да өзге классик жазушылардың лингвомәдени элементтерді шебер пайдаланғанын байқаймыз.

Қаламгердің «Мылтықсыз майдан» повесіндегі Тотияның жастай жесір қалып, Орақтан айырылып, үлкен қиындықтарды бастан кешіргенін, осы тұстағы Мамай қарттың қазақтың ежелден келе жатқан салт-дәстүрінің бірі әмеңгерлікті алдыға тартқанын байқаймыз.

«- Бәріне сабыр керек, шүкіршілік керек. Басың аман болса, құраласың. Алла-тағаланың қалауы солай, балам, екі жарты – бір бүтін болып бас құрап, түтін түтет. Орақ біріңнің ағаң, біріңнің адал алған жарың болған. Екеуің қосылып, оның атын өшірмесеңдер – аруағы риза. Ата-баба әлхам-заманнан келе жатқан ғадат: іні – әмеңгер. Алланың қалауы солай, - деді қалпе». Дәстүрлі құқықтық әлеуметтік институттардың бірі болып саналатын әмеңгерлік салтының гуманистік-тәрбиелік мәні де зор. Қазақ мәдениетінде оның негізгі үш оңды себебін айқындап беруге болады:

Біріншіден, мұсылман халықтарында әйел адамның нәзік жанды екендігі, өздігінен тіршілік жасауының қиындығы;

Екіншіден, бөгде біреуге тұрмысқа шыққан жағдайда, бала-шағасының мейірімсіздікке ұшырап, өзге адам тарапынан қатігездікке ұшырау қаупі;

Үшіншіден, күйеуінен қалған мал-мүліктің талан-таражға түсуі.

Шерхан Мұртазаның «Тортай шалдың есегі» әңгімесінде Тортай қарияның басынан кешкен оқиғасы суреттеледі. Есегін колхозға бермегені үшін қамауға алынған күйеуін іздеп, тамақ алып жұбайы Жәмила келеді.

«Өз күйеуінің атын өмірі атап көрмеген байғұс басы не деп түсіндірерін білмей:

- Біз Мыңбұлақтанбыз ғой, Нұртайдың әкесі ғой, - дейді Жәмила кемпір.

- Әй кемпір, Нұртайың кім? – дейді кезекші қарауыл.

- Ойбу, құдай-ай, енді не десем екен? Әй шырағым, менің майданға кеткен жар дегенде жалғыз ұлым Нұртайды танымайсыңба? Соның әкесі ғой мына абақтыға қамап қойғандарың, жазықсыздан-жазықсыз бейшараны.

- Аты, фамилиясы кім? – деді ашуланып кезекші қарауыл.

- Айттым ғой Нұртай шырағымның әкесі деп.

- Өз аты? Өз фамилиясы деп долдана бастады кезекші қарауыл.

- Ойбу, құдай-ай, енді қайтіп айтамын. Әй, шал-ау, айтсаңшы атыңды! – деп айқайлап Жәмила терезелері білектей темірмен торланған, дөңкиген үлкен үйге қарап» [9, 362]. Диалогтан Жәмила бойынан қазақ әйелдеріне тән ұлттық мәдениетіміздегі қасиетті байқаймыз. Кезекші қарауылдан күйеуінің хабарын білмекші болғанмен, атын айта алмай, дал болып, «баласының әкесі» деп жеткізеді. Бұрындары қазақ әйелдері күйеуінің атын атамай, туыстарына ат қойған. Мұны қазақ салтында «Ат тергеу» деп атайды. Ат тергеу қазақ әйелдерінің инабаттылығы мен ибалылығын арттырған. Қанша жерден

тығырыққа тіреліп тұрсада осы дәстүрден аттамаған Жәмила кемпірдің бұл қасиеті сөзімізге дәлел. Мұнда біз Ш. Мұртазаның табу, яғни тыйым сөздерді, оның ішінде әйел адамдарға қатысты тыйым сөздерді шебер қолданғанын байқаймыз.

Ш. Мұртаза шығармаларының ең негізгі ерекшеліктерінің бірі сол – ұлттық мінез бірліктерін шебер қолдану. Ұлт руханиятының жаршысы - Шерхан, ел ертеңінің болашағына Тұрар образындағы ұлттық мінез бірліктерін беру арқылы ерекше әсер ете білді. Тұрар мінезі - ұлт мінезінің жарқын бейнесі ретінде асқақ идеалға айналды. «Тұрар үшін Рысқұл бейнесі - ер біткеннің одағай оқжетпесі», «Тұрардың төбесі көкке жеткендей аспандағы найзағайды қолмен ұстап тұрғандай күй кешті», «Әкесі айтулы палуан Мақаштың қолынан көкпарды тартып алғанда Тұрар бұл өмірдің додалы көкпар екенін сезіп, күреспесе өз сыбағасынан құр қалатынын бала көңілімен болса да аңдап қалған». Абақтының тас қабырғасында қанаттанған бала Тұрар жиырма жыл өткеннен соң әкесі Рысқұлдың шындықты ту еткен, өмірінің шытырман жолын арман ағысындай дөп мазмұндап, қазақ халқының өр мінезін айқара ашып жеткізді. Тұрар бейнесі, Тұрар мінезі – ерекше талапты момын қара баладан өмірдің белгісіз бір жарығына ұмтылған қазақы рухтағы өр мінезді азаматтың бейнесі еді.

Дәл осындай қазақ анасының ұлттық бейнесін суреттей білген жазушы шығармаларынан тек қазақ халқына тән ұлттық ерекшеліктері бар кейіпкерлер кездеседі. «Ай мен Айша» романында Айшаның ата-бабадан қалған керегені отқа жақпай сақтауы, елден кетерде бүкіл аруақтан кешірім сұрап, шаңырақпен қимай қоштасуы. «Мына иесіз қалып бара жатқан шаңыраққа бас көз болып жүрерсің» [10, 234] – деп көршісі Баянға тапсыруы – кие тұтқан шаңырақ қандай жұт келсе де, көзінің қарашығындай сақтау біздің ұлттық мәдениетімізге тән қасиет.

«Бір нәзік сәуле» әңгімесінде жазушы қазақ әйелінің шаңырақтың керегесін ұстап отырған ер-азаматынан айырылып қалған аянышты тағдырын баяндайды. Отағасынан айырылғанына қарамастан абзал ана Хадиша сол шаңырақтың түтінін түтетіп, шамын сөндірмегенді. Әңгімеде тіпті Хадиша поездда кездесіп қалған жетім қызды асырап алғысы келіп ниеттенгені байқалады:

- Әке-шешен бар ма, қарағым? – деді Хадиша.
- Білмеймін. – Қыз иығын қиқаң еткізіп күлер-күлмес тартты
- Білмеймінің не? – деді. – Өзің қайдан келесің? Үйің барма?
- Мен детдомда өстім, апа, - қыз енді езу тартпақ болып.
- Е, байғұс ай, - деді Хадиша. [11, 21]

Қанша жерден қыздың жетімдігі жүрегіне батса да, жұбайынан айырылып шаңыраққа әрең ие болып отырған Хадиша тек қана ниетімен өз өзін жұбатты.

Осындай қиын-қыстау заманда қазақи тәрбиені ұрпаққа үлестіре білген аналар мен әжелердің бойында қазақ әйелдеріне ғана тән, ұлттық мінез, ұлттық мәдениет бар еді. 19 ғасырда өмір сүрген француз философы К.А. Гельвеций «Тәжірбие көрсеткендей, халықтардың мінез-құлқы мен ақылы, олардың өкіметінің түр сипатымен бірге өзгереді, олай болса адамдар не ешқандай мінезге бейімделіп тумайды немесе тіпті қарама-қарсы дұрыс мінезбен туады» [12] – деп жазды.

Ырым-тиым, наным-сенімге байланысты лингвомәдени бірліктер де Шерхан шығармаларының өн бойында кездеседі: «Адамның басы – Алланың добы», «Әбіш ата күбірлеп дұға оқиды... Әлдекімге жалынатын сияқты, жалбарынатын сияқты. Анда-саңда «сүф, сүф!» дейді», «Айтпақшы, сүлік салса қайтер екен?», «үшкіріп дем салмаса, қан алғанын білмеймін», «Бәрі де Құдайдың ісі, Ем дом-ым-мм, қан алу керек шығар, қайдан білейін, менің қолымнан келмейді», «Тәуіп ата Айшаның білек тамырын ұстап көзін шарт жұмып алып көп отырды», «Аққыздың зікірі түн ортасына дейін созылды-ау», «аруақ қысқан құрыс-тұрысы жазылғандай, жайдары қалпына түсті», «...Әулие бабамыз Ибн-Сина кітабынан оқыдым ғой деймін: «Емшінің қаруы бар: біріншісі – дәрі, екіншісі – пышақ, үшіншісі – сөз, - депті».

Философиялық тәмсілеріндегі құндылықтардың, негізінен «Бір кем дүние» шығармасы мен көсемсөздерінен, публицистикалық дүниелері мен эпистолярлық шығармаларынан терең көрініс табатынын байқауымызға болады. Мұнда ол тілдік тұлға ретінде Намыс, Рух, Ана тілі, Ұлттық руханият сияқты құндылықтарға философиялық тұрғыдан келіп, өзіндік ізін қалдырады.

Шерхан Мұртаза еліміздің ұлттық мәдениетінің негізгі элементі - ана тіліне үлкен жанашыр болды. Тіліміздің тазалығы, ана тіліміздің болашағы үшін қиналып, келер ұрпаққа өсиет қалдырудан жалықпаған Шерағаң тілімізді бар жан дүниесімен қорғады. «Қазақша сөйлемейтін қазақтар анасын буындрып өлтіргендер» - деп Шерхан Мұртаза өзінің «Бір кем дүниесінде» «Өгей жандар» айдарымен берілген толғанысында мысал келтіреді. «Ана тілінен айырылған халық – о да опат болған халық» деп Шерағаң тілін сақтай алмаған ұлтты біткен, құрыған халықтың санатына қосты. Мөңке би айтып кеткен «Ала шұбар тілден» арыла алмай қойдық. Оның басты себебі ұлттық рухтың, ұлттық мәдениетке деген құрметтің жоқтығынан. Рух азса, намыс тозады деп Ана Тілдің қадірін қастерлеу керек екенін өзінің «Бір кем дүниесінде» жеткізіп кетті [13, 125].

А. Исламның пайымдауынша: «Біздің ойымызша қоршаған ортаны танып білудегі ұлттық мәдениеттің ерекшеліктерін ескермеу - сананы таза структуризациялауға әкеліп соғары сөзсіз. Таным өзінің күрделілігімен сипатталатыны хақ» деген ой айтады [14, 72].

«Егемен Қазақстанға» Шерағаң басшылық жасаған тұста атақты ойшыл, танымдық прозаның перісі Асқар Сүлейменовтің «Шашылып түскен

тіркестері» жарияланып қоғамның ой-санасында дүмпу туғызған еді. Содан бері осы тіркестер сөз айналымына еніп, аракідік баспасөзде де қолданылып келеді» [15, 320]. Осы тіркестерден де бір екі мысал келтіруге болады:

1. Рухы азған ел –тозған ел. Ондай елді қарға-құзғын шоқып кетеді
2. Құдай берген ғой. Қазақстанға байлықты аямай-ақ. Бірақ алуын айт.

Бұйыруын айт.

3. Нострадамустың бір айтқаны келсе бір айтқаны келмейді. Ал баяғы Мөңке бидің айтқанының бәрі келіп тұр. Ала-Шұбар тілден арыла алмадық. Дұдамалдау дін қаптап кетті.

4. «Рұшылдық етек алған жерде ұлттық қатынасқа орын жоқ», - дейді А.Айталы. Бұл пікірге мен қос қолымды көтеріп қосыламын!

5. Дүниеге жаңа келген жас сәбиге, балдырған балаңызға, нағашылар жиендеріңізге бір-бір тай құлын-бәсіре атаңыздар. Бұл – аруақты ата-бабамыздан қалған жоралғы! [16, 328]

Расында, тіл мен діл, әдет-ғұрып, салт-дәстүр – кез келген ұлттың рухани құндылығы. Халқын жаңа белестерге шығарып, құнар беретін де осы құндылықтар.

Нәтижелер. Шерхан Мұртаза шын мәнінде қазақ әдебиеті мен мәдениетіндегі көрнекті тұлға. Оның шығармашылығы мен белсенді қоғамдық қызметі оны маңызды ұлттық феноменге айналдырды. Зерттеу жұмысының нәтижесінде Шерхан Мұртаза шығармашылығындағы ұлттық мәдениеттің негізгі аспектілері мыналар:

- Әмбебап шығармашылық: Шерхан Мұртаза өзін әдебиеттің түрлі жанрларында танытып, оны қазақ мәдениетіндегі бірегей тұлғаға айналдырды. Ол проза жазып қана қоймай, ұлттық әдеби дәстүрдің алуан түрлілігіне ықпал ететін тілі шұрайлы, көркем шығармалар жазды.

- Ұлттық лингвомәдениетті сақтау: оның шығармаларында қазақ халқының ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары терең енген. Ол ұлттық мәдениетті сақтау мен келесі ұрпаққа берудің маңыздылығына назар аударды және оны өзінің шығармашылығы арқылы жасады.

- Уақыт шындығының көрінісі: Шерхан Мұртазаның шығармалары өз заманының әлеуметтік және тарихи оқиғаларын бейнелейді, бұл оның шығармашылығын Қазақстанның тарихы мен мәдениетін түсіну үшін өзекті әрі маңызды етеді.

- Ана тіліне құрмет: оның қызметінің маңызды аспектілерінің бірі қазақ тілін құрметтеу және оның тазалығы үшін күрес болды. Ол ұлттық бірегейліктің негізгі элементі ретінде ана тілін сақтауға және құрметтеуге шақырды.

- Ұлттық мәдениеттің көрінісі: Шерхан Мұртазаның шығармаларында қазақтың менталитетінің, әсіресе отбасына, дәстүрлері мен құндылықтарына қатысты көрінісін жиі көруге болады.

Шерхан Мұртазаның шығармашылығы Қазақстан алдында тұрған тарихи оқиғалар мен сын-тегеуріндерді де көрсетті. Оның өмірінде айтарлықтай өзгерістер болды және ол осы өзгерістердің ұлттық мәдениетке әсерін өз шығармалары арқылы жеткізуге тырысты. Ол өмірінің соңына дейін өзі өмір сүрген уақыт пен кеңістіктің маңызды шежіресі ретінде қабылданатын романдар, әңгімелер мен драмалар жасады. Жазушы өз шығармаларында ұлттық мәдениеттің дәстүр мен әдет-ғұрыптың рухын жеткізе алды, бұл оның шығармашылығын ұлттық мәдениеттің маңызды элементіне айналдырды. Ол өз заманының өмірі мен оқиғаларын сипаттап қана қоймай, оқырмандарды мәдени мұраны сақтау мен берудің маңыздылығы туралы ойлауға шабыттандырды. Ол сондай-ақ болашақ ұрпаққа ана тілін сақтауға және оны ұлттық бірегейліктің тасымалдаушысы ретінде құрметтеуге шақыратын нұсқаулар қалдырды. Оның «ана тілінен айырылған халық - қаза тапқан халық» деген сөздері біздің заманымызда да өзекті болып қала береді.

Қаламгердің лингвомәдени ерекшеліктерін төмендегі өзіне тән негізгі факторлар құрайды:

- Елінің ұлттық дүниетанымын терең сезіне отырып жазуы;
- Дала философиясын ұлтының санасымен байланыстыра отырып ойлауы;
- Қазақтың Ұлттық Ғалам Бейнесін түйсінуі;
- Ұлт ділін сезіне отырып кейіпкер тілінде сөйлеуі;
- Қазақтың ұлттық мінезін айнытпай беруі;
- Ұлтының моральдік нормаларын нақты ажырата алуы.

Демек, Ш.Мұртазаның өзіндік ерекше бедерге толы шығармаларында лингвомәдениетті, лингвоменталдықты құрайтын элементтердің барлығы кездеседі.

Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністерін зерттеу Қазақстанның бай тарихы мен мәдени мұрасына маңызды сүңгу болып табылады. Бұл мақала тіл, әдебиет және мәдени бірегейлік арасындағы терең байланысты ашуға, сондай-ақ ұлы жазушы Шерхан Мұртазаның Қазақстанның жарқын символы және мәдени елшісі болғанын көрсетуге мүмкіндік берді. Тіл мен мәдениеттің өзара қатынасын қазіргі заман мәдени-ұлттық сана-сезім тұрғысынан оның тілдегі көрінісін зерттеу басты талап [16, 15].

Шығармашылығының тілдік аспектілерін талдай келе, оның шығармаларында қазақ тілін қолдану тек ақпарат беру құралы ғана емес, сонымен қатар мәдени құндылықтар мен дәстүрлерді білдірудің қуатты құралы екенін анықтадық. Лексикалық бірегейлік, бейнелер мен метафораларды қолдану және фольклорлық элементтерді енгізу оның мәтіндерін бай және шынайы етеді.

Мұртазаның шығармашылығындағы тақырыптық мотивтер оның қазақ мәдени бірегейлігін сақтаудағы және дәріптеудегі маңызды рөлін көрсетеді. Оның еңбектерінде қозғалған тарихи, әлеуметтік-мәдени және этникалық аспектілер Қазақстанның, оның халқының және тарихының бірегей бейнесін жасайды.

Ұлттық құндылықтардың маңыздылығы мен тілдік мәдениеттің феноменге айналған тұстарын зерделеп жүрген ғалымдар «тіл тек қана антропоцентристік емес, сонымен бірге ұлттық ерекшеліктерді танытатын да ең басты көрсеткіш екені белгілі. Тіл табиғи жағдайдың немесе мәдениеттің ерекшеліктерін де, сөйлеушілердің ұлттық сипатының өзіндік ерекшелігін де көрсетеді. Тіл мәдениет феномені ретінде белгілі бір қоғамда қалыптасқан көңіл-күйді, құндылықты бағалауды бекітіп қана қоймайды және сол арқылы қандай да бір ұлттық ерекшелікті талдай көрсетеді. Сөйтіп ұлттық мәңгілік құндылықтарды да бекіте түседі» [17, 65] – деген тұжырым жасайды.

Сонымен қатар, Шерхан Мұртазаның контекстін зерттеу оның шығармашылығының Қазақстанның кең мәдени және тарихи контекстіне қалай сәйкес келетінін түсінуге мүмкіндік берді. Ол айтарлықтай әлеуметтік-мәдени өзгерістер мен ұлттың қалыптасуына куә болды және оның шығармалары осы эволюцияның айнасына айналды. Шерхан Мұртазаның шығармашылығы бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала беретінін атап өткен жөн. Оның жұмысы мәдени бірегейлік пен ұлттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ойлауға шақыру сияқты естіледі. Олар тек қазақ әдебиетінде ғана емес, әлемдік әдебиет пен мәдениетте де із қалдырады. «Барлық тіл иелеріне міндеттілер ұжымдық философия, көзқарастар жиынтығын құрайды» [18, 65]. Ш.Мұртазаның қазақ мәдениеті мен тіліне ықпалының мысалдары, сондай-ақ оның әдебиет пен жалпы мәдениетке жаһандық ықпалы оның шығармашылығының маңыздылығын айғақтайды. Ол қазақ мәдениетінің символына айналып қана қоймай, әдеби өнердің ұлттарды қалай біріктіріп, мәдени мұраны сақтап бере алатындығының және әртүрлі мәдениеттер арасындағы көпір бола алатындығының үлгісі болды.

Қорытынды. Қазіргі заман контекстінде, ұлттар арасында белсенді мәдени алмасу жүріп жатқан кезде, Шерхан Мұртазаның шығармашылығы әртүрлі мәдени дәстүрлерді түсінуге және құрметтеуге ықпал ететін маңызды көпір болып табылады. Жаһандану және ақпараттық технологиялар дәуірінде оның шығармалары бүкіл әлем бойынша миллиондаған оқырмандарға қол жетімді болып қалады, бұл олардың әмбебап құндылығын көрсетеді.

Сондай-ақ, Шерхан Мұртазаның өмірі мен шығармашылығын зерттеу жалғасып жатқанын атап өткен жөн. Әрбір жаңа зерттеу, оның шығармаларының жаңа интерпретациясы жаңа жаңалықтар мен түсініктер әкеледі. Осы көрнекті жазушының мәдени мұрасы туралы білімімізді кеңейтуді жалғастыру үшін осы саладағы ғылыми-зерттеулерді қолдау және ынталандыру

маңызды. Шерхан Мұртазаның қазақ мәдениетінің символы ғана емес, жас авторлар мен зерттеушілер үшін үлгі екенін мойындаған жөн. Оның шығармашылығы мен тағдыры шығармашылық өзін-өзі көрсетуге және өзінің мәдени ерекшелігін зерттеуге ұмтылатындар үшін шабыт пен мотивация көзі бола алады.

Қорытындылай келе, Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністерін зерттеу мәдени құндылықтар мен дәстүрлерді сақтау және беру құралы ретінде әдебиет пен тілдің маңыздылығын анықтады. «Әлемнің тілдік бейнесіндегі ұлттық болмысты сипаттайтын теңеулер – қазақ баласының қоршаған орта туралы таным-түсінігін бейнелейтін ұлттық образдың құнды белгілерінің бірі» [19, 117]. Оның жұмысы жазушының өз ұлтының дауысы және мәдениетінің символы бола алатындығының шабыттандыратын мысалы болып қала береді.

Шерхан Мұртаза - бұл өткеннің жазушысы ғана емес, сонымен бірге болашақтың тәлімгері, оның ықпалы алдағы жылдар бойы кеңейе береді. Оның есімі мәңгілікке қазақ мәдениеті мен ұлттық мақтанышының символы ретінде өмір сүреді. Ш.Мұртаза – заманы тудырған заңғар жазушы, ерекше құбылыс.

Әдебиеттер

1. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. – 1973. – №1 – С. 108-110.
2. Мамесейіт Т.І. Ғибраты мол ғұмыр. – Алматы: Елорда, 2002. – 280 б.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: РУДН, 2008. – 340 с.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Қазақ ССР Ғылым академиясы. Тіл білімі институты. Т.1. – Алматы: Ғылым, 1974. – 69 б.
5. Мұртаза Ш. Жеті томдық шығармалар жинағы. – Т. 3. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 512 б.
6. Мұртаза Ш. Жеті томдық шығармалар жинағы. – Т. 4. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 448 б.
7. Мұртаза Ш. Жеті томдық шығармалар жинағы. – Т. 5. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 392 б.
8. Салқынбай А.Б. Әлемнің когнитивтік бейнесі: қазақ тіліндегі ұлттық кодтар. Күретамыр: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 456 б.
9. Мұртаза Ш. Жеті томдық шығармалар жинағы. – Т. 7. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 362 б.
10. Мұртаза Ш. Ай мен Айша: роман-диалогия. – Астана: Елорда, 2000. – 393 б.
11. Мұртаза Ш. Қырық бірінші жылғы келіншек. – Алматы: Жалын, 1972. – 124 б.

12. Гельвеций К.А. О человеке, его умственных способностях и его воспитании. – М.: Соцэкгиз, 1938. – С. 145-147.
13. Мұртаза Ш. Бір кем дүние // Ойтолғау. – Алматы: Жазушы, 2008. – 176 б.
14. Ислам А. Тіл мен ойлаудың екіжақты бірлігі танымдық ғылымында. – Алматы: Тілтаным, 2003. – Б.15-25
15. «Шерхан Мұртаза заман шындығын іздеген заңғар тұлға» / Халықаралық ғылыми-тәжірбиелік конференцияның материалдары. – Алматы: Қазақ Университеті, 2022. – 338 б.
16. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеологизмы в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С.13-24.
17. Nurbekov T.B., Salkynbai A.B. Cultural And Cognitive Phenomenon In Kazakh Fairy Tales: A Reflexive Essence // folklor/edebiyat - folklore&literature, 2023; 29(4)-116. Sayı/Issue -Güz/Fall DOI: <https://doi.org/10.22559/folklor.2434>.
18. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
19. Жахғ Динжинг., Саткенова Ж.Б., Анесова Ү.Ғ. Тіл біліміндегі «тілдік тұлға» теориясының зерттелуі // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2018. - №3 (171). – Б. 110-117. DOI: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/download/2392/2296/>.

А.Т. КЕМБАЕВА, О.С. ЖУБАЙ

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ЯЗЫКОВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШЕРХАНА МУРТАЗЫ

Аннотация. В статье исследуются языковые особенности выдающегося писателя Шерхана Муртазы и его вклад в духовность нации. В статье рассматривается, как языковые особенности и структуры, используемые автором в своих произведениях, отражают национальную культуру и самобытность казахского народа. Исследовательская работа анализирует использование казахского языка в литературных произведениях Ш. Муртазы с акцентом на особенности лексики, грамматики и стилистики. Особое внимание уделяется моментам, когда писатель включил в свои тексты элементы казахской фольклорной традиции.

Изучение и анализ языка художественных произведений могут ответить на многие современные вопросы. В произведениях Ш. Муртазы рассматриваются слова, определяющие национальные познания, термины, прославляющие традиции и обычаи, и анализируется лингвокультурная природа языка автора.

В статье рассматривается, какие темы и мотивы характерны для произведений Ш. Муртазы и как они соотносятся с национальной культурой Казахстана, а также анализируются исторические, социокультурные и этнические контексты, влияющие на творчество Ш. Муртазы. Исследование позволяет нам лучше понять вклад Шерхана Муртазы в сохранение и распространение казахской культурной идентичности посредством языка и литературы, а также его значение в контексте национальной литературной традиции Казахстана.

Учитывая тот факт, что коммуникативные единицы языка в литературных произведениях могут быть четко прослежены в рамках национально-культурного аспекта описательного метода, для выявления национально-культурных особенностей используются методы лингвокультурологии.

Ключевые слова: языковая личность, лингвистика, культура, нация, язык, история, социум, проблема, народ, литература, этничность.

A.T. KEMBAYEVA, O.S. ZHUBAI

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

LINGUISTIC MANIFESTATIONS OF NATIONAL CULTURE IN THE WORKS OF SHERKHAN MURTAZA

Abstract. The article explores the linguistic features of the outstanding writer Sherkhan Murtaza and his contribution to the spirituality of the nation. The article discusses how the linguistic features and structures used by the author in his works reflect the national culture and identity of Kazakh people. The research analyses the use of Kazakh language in the literary works of Sh.Murtaza, paying attention to the features of vocabulary, grammar and stylistics. Special attention is paid to the moments when the writer incorporated elements of Kazakh folklore tradition into his texts.

Looking at, studying and analysing the language of works of art can answer many contemporary questions. In the works of Sh.Murtaza, words that define national knowledge, terms that glorify traditions and customs are considered and the linguocultural nature of the author's language is analysed.

The article examines what themes and motifs are characteristic of Sh.Murtaza's works and how they relate to the national culture of Kazakhstan. It also analyses the historical, socio-cultural and ethnic contexts that influence Sh.Murtaza's work. The study allows us to better understand Sherkhan Murtaza's contribution to the preservation and dissemination of Kazakh cultural identity through language and literature, as well as his significance in the context of Kazakhstan's national literary tradition.

Considering the fact that the communicative units of language in literary works can be clearly observed under the national-cultural aspect of the descriptive

method, the methods of linguoculturology are used to identify national cultural features.

Keywords: linguistic personality, linguistics, culture, nation, language, history, social, problem, people, literature, ethnicity.

References

1. Brutian G.A. Yazyk i cartina mira // *Philosovskie nauki*. – 1973. – № 1 – S. 108-110
2. Mameseit T.I. *Gibraty mol gumyr*. – Almaty: Elorda, 2002. – 280 b.
3. Vorobiov V.V. *Lingvokulturalogia*. – M.: RUDN, 2008. – 340 s.
4. Kazak tilinin tusindirme sozdigi / Kazak SSR Gilim akademiasy. Til bilimi instituty. – T. 1 – Almaty: Gylym, 1974. – 69 b.
5. Murtaza Sh. *Geti tomdyk shygarmalar jinagy*. – T. 3. – Almaty: Kazygurt, 2005. – 512 b.
6. Murtaza Sh. *Geti tomdyk shygarmalar jinagy*. – T. 4. – Almaty: Kazygurt, 2005. – 448 b.
7. Murtaza Sh. *Geti tomdyk shygarmalar jinagy*. – T. 5. – Almaty: Kazygurt, 2005. – 392 b.
8. Salkinbai A.B. *Alemnin kognitivtik beinesi: kazak tilindegi ulttik kodtar // Kuretamyр: monografia*. – Almaty: Kazak universiteti, 2021. – 456 b.
9. Murtaza Sh. *Geti tomdyk shygarmalar jinagy*. – T. 7. – Almaty: Kazygurt, 2005. – 362 b.
10. Murtaza Sh. *Ai men Aisha: roman-dilogia*. – Astana: Elorda, 2000. – 393 b.
11. Murtaza Sh. *Kyryk birinshi jylgy kelinshek*. – Almaty: Jalyn, 1972. – 124 b.
12. Gelvetsi K.A. *O cheloveke, ego umstvennyh sposobnostiah i ego vospitani*. – M., Socekgiz, 1938. – S. 145-147.
13. Murtaza Sh. *Bir kem dunie // Oitolgau*. – Almaty: Jazushy, 2008. – 186 b.
14. Islam A. *Til men oilaudyn ekijakty birligi tanymdyk gylymynda*. – Almaty: Tiltanym, 2003. – B. 15-25.
15. Sh.Murtaza zaman shyndygyn izdegen zangar tulga / Halykaralyk gylymi-tajiribelik konferencia materialdary. – Almaty: Kazak Universiteti, 2022. – 338 b.
16. Telia V.N. *Pervoocherednye zadachi i metodologicheskie problemy issledovania frazeologicheskogo sostava iazyka v kontekste kultury // Frazeologizmy v kontekste kultury*. – M.: Iazyki russkoi kultury, 1999. – S. 13-24.
17. Nurbekov T.B., Salkynbai A.B. Cultural And Cognitive Phenomenon In Kazakh Fairy Tales: A Reflexive Essence // *folklor/edebiyat - folklore&literature*, 2023; 29(4)-116. Say/Issue -Güz/Fall DOI: <https://doi.org/10.22559/folklor.2434>.
18. Maslova V.A. *Lingvoculturologia*. – M.: Akademia, 2001. – 208 b.
19. Jahg Dinjing., Satkenova Zh. B., Anesova U.G. Til bilimindegi «tildik tulga» toeriasynyn zerttelui // *Al-Farabi atyndagy Kazak ulttyk universitetinin*

Habarshysy. Filologia seriasy. – 2018. №3 (171). 110-117 bb.
<https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/download/2392/2296/>.

Авторлар туралы мәлімет:

Кембаева Айнұр Тұрарқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Кембаева Айнур Тураровна – докторант Казахского Национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Kembayeva Ainur Turarovna - Doctoral student of the Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Жұбай Орынай Сағынғалиқызы – филология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессор м.а., Алматы, Қазақстан.

Жубай Орынай Сагынғалиевна – доктор филологических наук, и.о. проф. Казахского Национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Zhubai Orynai Sagyngalievna – Doctor of Filology, acting Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.